

Kazimierz Pierzchała

Wsparcie resocjalizacyjne personelu więziennego dla matek przebywających w polskich zakładach karnych

Rehabilitation support of prison staff for mothers in Polish prisons

Macierzyństwo stanowi w naszej kulturze wartość niekwestionowaną. Macierzyństwo to samorealizacja matki. Nie jest ono zazwyczaj aktem przypadkowym, jest natomiast pewnym procesem świadomego przeorganizowania wymiaru fizjologicznego, psychicznego, duchowego i społecznego, czyli osiągnięcie pełnego holizmu. Kobiety odbywające karę pozbawienia wolności dużo gorzej niż mężczyźni znoszą izolację więzienną i tracą poczucie bezpieczeństwa. Praca personelu domu matki i dziecka polega na resocjalizowaniu osadzonych kobiet i przygotowywaniu ich do roli samodzielnych matek, a jednocześnie jest pracą z dziećmi i polega na wspieraniu ich rozwoju, zapobieganiu i koordynowaniu ewentualnych deficytów. Podtrzymywanie więzi między rodzicem a dzieckiem jest niezwykle ważnym czynnikiem, który ułatwia osobom pozbawionym wolności reintegrację w wolnym społeczeństwie, a zatem realizację zasadniczego celu wykonywania kary pozbawienia wolności.

Słowa kluczowe: macierzyństwo, osadzona, matka, resocjalizacja, dom matki i dziecka, kadra, wsparcie.

Motherhood is an unquestionable value in our culture. Motherhood is the self-realization of the mother. Motherhood is usually not a random act, but it is a process of conscious reorganization of the physiological, psychological, spiritual and social dimension, i.e. achieving full holism. Women serving prison sentences are much worse than men who endure

prison isolation and lose their sense of security. The work of the staff of the mother's and child home is to rehabilitate incarcerated women and prepare them for the role of independent mothers, and at the same time it is work with children and consists in supporting their development, preventing and coordinating possible deficits. Maintaining the bond between parent and child is an extremely important factor that makes it easier for persons deprived of their liberty to reintegrate in a free society, and thus to achieve the essential purpose of imprisonment.

Key words: motherhood, inmate, mother, resocialization, mother's and child's home, staff, support.

Wstęp

Niestety „[...] więzienie i kara pozbawienia wolności towarzyszą społeczeństwu od starożytności. Mimo narastającej stale krytyki tych instytucji, jak dotąd, ludzkość niczego zastępczego nie wymyśliła”¹.

Macierzyństwo stanowi w naszej kulturze wartość niekwestionowaną. Traktuje się je jako „służbę” w stosunku do gatunku ludzkiego wymagającą wielu trudów i wyrzeczeń, zasługującą na szacunek i uznanie. Nie jest to jednak ten sam szacunek i uznanie, które przysługuje ojcostwu. Matka wydaje dzieci na świat i wychowuje je, ojciec zapewnia im pozycję społeczną, wprowadza w sferę publiczną, w której dominują „męskie” wartości.

Macierzyństwo jest stanem, w którym człowiek doświadcza pewnego uniesienia osobowego na poziomie określonych potrzeb, a stanem, w którym to następuje – jest to identyfikacja samorealizacji, która pozwala matce na ukoronowanie tego wszystkiego aktem macierzyństwa i rozwoju własnego. Macierzyństwo zazwyczaj nie jest aktem przypadkowym, jest natomiast pewnym procesem świadomego przeorganizowania wymiaru fizjologicznego, psychicznego, duchowego i społecznego, czyli osiągnięcie pełnego holizmu (pogląd głoszący, że zjawiska tworzą układy całościowe) jednostki w celu dania życia będącego jednocześnie elementem własnego rozwoju.

¹ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003, s. 9.

Barbara Toroń-Fórmanek jest zdania, że: „[...] większość osadzonych czuje się bezpiecznie podczas odbywania kary izolacyjnej. Jest tak w głównej mierze dzięki sumiennej pracy funkcjonariuszy Służby Więziennej, którzy czuwają nad bezpieczeństwem oraz prawidłowym tokiem wykonania kary”². Z kolei Sławomir Przybyliński twierdzi, że życie w ciągłym poczuciu zagrożenia, z niemożnością przewidywania sytuacji, skutkuje deprawacją jednej z najważniejszych potrzeb jednostki – potrzeby bezpieczeństwa. W konsekwencji może prowadzić u skazanych – kobiet-matek – do nasilenia emocji strachu³. Sytuacja deprawacji, jakiej ulegają kobiety w izolacji więziennej, wywołuje trwałe odchylenia w sferze ich myśli, woli, pamięci, co może wpływać na powstanie u nich stanów nerwicowych utrudniających personelowi pracę i oddziaływanie na skazane⁴. Kobiety odbywające karę pozbawienia wolności dużo gorzej niż mężczyźni znoszą izolację więzienną i tracą poczucie bezpieczeństwa, jeśli chodzi o postpenitencjarną perspektywę (najczęściej bowiem nie mają dokąd powrócić bądź warunki życia na wolności je przerażają).

Celem artykułu jest próba wskazania na wybrane elementy macierzyństwa skazanych kobiet w kontekście resocjalizacji penitencjarnej, ukazując – w tym zakresie – rolę personelu więziennego (Służby Więziennej). Metodologią zastosowaną przy pisaniu przedmiotowej publikacji jest przeprowadzenie krytycznej analizy literatury, analizy porównawczej, analizy wcześniejszych publikacji z własnego dorobku naukowego, przepisów prawa oraz dostępnych zasobów internetowych, a także próba przedstawienia elementów badań własnych jako pilotażowych pod przyszłą monografię pt. *Macierzyństwo kobiet przebywających w izolacji więziennej jako wartość autoteliczna w procesie ich resocjalizacji*.

Artykuł będzie realizacją celu uczestnictwa w projekcie naukowym, pt. „Pilotażowe kompleksy penitencjarne” realizowanym w ramach Programu Operacyjnego „Sprawiedliwość” finansowanego ze środków funduszy norweskich i krajowych.

² B. Toroń-Fórmanek, *Sytuacja skazanych kobiet w izolacji więziennej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2020, por. B. Toroń-Fórmanek, *Edukacja i resocjalizacja więziennych matek przez macierzyństwo*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2019, rok 4, nr 1, s. 401-417.

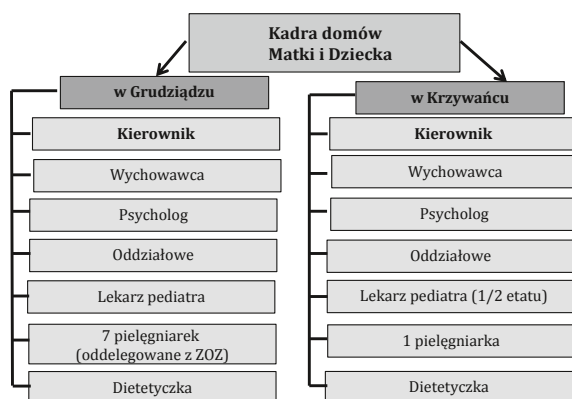
³ S. Przybyliński, *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.

⁴ I. Dybalska, *Wybrane problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w obowiązującym systemie penitencjarnym w Polsce*, [w:] *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998-2008*, red. I. Dybalska, IRSS, Warszawa 2009, s. 40.

Domy dla Matki i Dziecka w polskim systemie penitencyjnym

W strukturach polskiego systemu penitencyjnego funkcjonują dwa domy matki i dziecka. Pierwszy w Zakładzie Karnym Nr 1 w Grudziądzu (od 1949 r.), natomiast drugi w Zakładzie Karnym w Krzywańcu (od 1979 r.). Obie te placówki działają w oparciu o art. 87 § 4 Kodeksu karnego wykonawczego⁵ i Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17.09.2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka⁶. Usytuowane są w odrębnych budynkach i pozostają oddzielone od pozostałych obiektów przeznaczonych do zakwaterowania skazanych, różnią się zarówno architekturą, jak i wystrojem wnętrz. Nadrzędnym celem ich funkcjonowania jest zapewnienie dzieciom możliwie prawidłowych warunków rozwoju psychofizycznego przez stały i bliski kontakt z matką. Domy są placówkami o charakterze paramedycznym. Strukturę personelu tych domów przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Kadra domów matki i dziecka w 2020 r.

Źródło: A. Zboina-Domowicz, *Działalność domów dla matki i dziecka w 2020 roku*, Informacja CZSW, Warszawa 2021, s. 3.

⁵ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, z 1997 r., poz. 557, t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 53).

⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz. U. Nr 175, 2003, poz. 1709).

Stają opiekę nad dziećmi sprawują kierownik, pielęgniarki, dietetyk oraz lekarz pediatra.

Ze względu na zróżnicowany potencjał intelektualny osadzonych matek w domach prowadzone są programy działania ustawione na wskazanie kierunku przyszłego życia, kształtowanie i utrwalenie właściwych postaw rodzicielskich. Matki oprócz możliwości uzyskania wiedzy o wychowaniu dziecka i opieki aktywizowane są także w kierunku regulowania swojej sytuacji życiowej. Do domu matki i dziecka trafiają skazane niezależnie od rodzaju i typu zakładu karnego, w którym odbywają karę, oceniane są ich postawy, a następnie psycholog i lekarz określają predyspozycje skazanych do opieki nad dzieckiem⁷. Do Domu dla Matki i Dziecka w ZK Nr 1 w Grudziądzu trafiają skazane kobiety z noworodkiem w 11 dobie życia⁸. Matki z noworodkami przebywają w Zakładzie Karnym w Grudziądzu przez około jeden rok. W dalszej kolejności te, które chcą pozostać z dzieckiem, trafiają do Domu Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym w Krzywańcu⁹. Na życzenie matki dziecko przebywa pod jej opieką do ukończenia 3 lat. Okres ten może ulec skróceniu bądź wydłużeniu na podstawie opinii wydanej przez lekarza lub psychologa. Decyzję podejmuje sąd opiekuńczy¹⁰.

Aleksandra Zbojna-Domowicz pracownik Centralnego Zarządu Służby Więziennej w Warszawie podaje w corocznym sprawozdaniu m.in.: „Praca personelu domu matki i dziecka polega na resocjalizowaniu osadzonych kobiet i przygotowywaniu ich do roli samodzielnych matek, a jednocześnie jest pracą z dziećmi i polega na wspieraniu ich rozwoju, zapobieganiu i koordynowaniu ewentualnych deficytów. Praca ta wymaga bardzo szczególnych kompetencji, intuicji i odpowiedzialności. Niezwykle ważna jest konsekwencja i spójność prowadzonych działań ze strony personelu, przy jednoczesnej jej elastyczności. Ponadto realizacja codziennych zadań wymaga ogromnego zaangażowania zespołu w wykonywanie zadań oraz inicjatywy w poszukiwaniu źródeł wsparcia dla dzieci i matek przebywających w domu”¹¹.

31 grudnia 2020 r. w obu domach przebywało łącznie 53 dzieci i 50 matek. W 2020 r. żadne dziecko nie urodziło się w szpitalu przywięziennym

⁷ K. Marzec-Holka, *Dzieciobójstwo – przestępstwo uprzywilejowane czy zbrodnia?*, Bydgoszcz 2004, s. 242-243.

⁸ H. Reczek, *Oddziaływanie wychowawcze wobec osadzonych ciężarnych i matek*, [w:] *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. I Polski Kongres Penitencjarny*, (red.) B. Hołyst, Sł. Redo, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996, s. 481.

⁹ D. Rowicka, *Zakład Karny w Grudziądzu Nr 1*, [w:] *Prawo do godnego traktowania w instytucjach izolacyjnych. Sprawozdanie z lustracji*, red. A. Rzepliński, A. Krempleski, Warszawa 1996, s. 133.

¹⁰ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, wyd. 1, Warszawa 2001, s. 196.

¹¹ A. Zbojna-Domowicz, *Działalność domów dla matki i dziecka w 2020 roku*, *Informacja CZSW*, Warszawa 2021, s. 3.

w oddziale ginekologiczno-położniczym, natomiast 75 dzieci osadzonych urodziło się w trakcie pobytu w warunkach izolacyjno-penitencjarnych w miejskich szpitalach w Grudziądzu, Bydgoszczy, Chełmie i Toruniu. Kobiety były kierowane na oddziały położnicze do zewnętrznych szpitali, z uwagi na występujące u nich powikłania w trakcie trwania ciąży. Kolejne 15 dzieci do placówki trafiło „z wolności”.

Ze wszystkich matek przebywających w obu domach 3 miały ograniczoną władzę rodzicielską, a w stosunku do 9 sąd rodzinny wszczął postępowanie o pozbawienie władzy rodzicielskiej zakończone umieszczeniem dzieci w domach dziecka lub w zawodowych rodzinach zastępczych, lub w innych zewnętrznych instytucjach. Wobec 39 dzieci ich ojcowie wyrazili zgodę na pobyt w placówce. W pozostałych przypadkach decyzje o umieszczeniu dzieci w placówce podjął właściwy sąd rodzinny.

W okresie sprawozdawczym 50 dzieci opuściło dom matki i dziecka, w tym:

- 39 dzieci powróciło wraz z matkami do domów rodzinnych (w związku z końcem kary matki, uzyskaniem warunkowego zwolnienia, uchyleciem tymczasowego aresztu),
- 5 dzieci wraz z matkami udało się do schronisk i domów dla samotnych matek,
- 6 dzieci opuściło placówki bez matek (4 do rodzin zastępczych, 2 do placówek opiekuńczych i domów dziecka).

Jeśli chodzi o klasyfikację matek, to praktycznie występowały wszystkie kategorie, 4 z nich to tymczasowo aresztowane, 1 była młodocianą, a pozostałe to recydywistki i pierwszy raz karane¹².

Wsparcie skazanych kobiet przed narodzinami dziecka

Zgodnie z § 2 instrukcji nr 3/2017 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 26 lipca 2017 r. w sprawie postępowania z osadzonymi ciężarnymi – system penitencjarny dąży do zachowania zdrowia psychicznego i somatycznego dla przyszłej matki i dziecka, ograniczenia stresu oraz zapobieżenia konsekwencjom pobytu w warunkach izolacji oraz niwelowania deficytów, które mogą stanowić zagrożenie dla właściwego pełnienia ról matki, a także

¹² Ibidem, s. 1.

do rozwijania zasobów i kompetencji niezbędnych dla prawidłowego funkcjonowania w tej roli. Oddziaływania te polegają na dostosowaniu do potrzeb ciężarnych z zakresu i form opieki, pomocy i nadzoru¹³.

Oddziaływania z zakresu opieki psychologicznej obejmują w szczególności: przeprowadzenie rozmowy psychologicznej z ciężarną w terminie do trzech dni roboczych od dnia uzyskania informacji o ciąży osadzonej, udzielenie jej wsparcia psychologicznego oraz monitorowanie stanu psychicznego ciężarnej w trakcie systematycznych rozmów odbywających się co najmniej raz w miesiącu, dokumentowanych w systemie informacyjnym. Oddziaływania te obejmują także diagnozowanie kompetencji macierzyńskich, postawy względem ciąży i przyszłego dziecka oraz rozpoznanie sytuacji rodzinnej i bytowej ciężarnej, pomoc w budowaniu wsparcia społecznego czy redukowaniu napięcia emocjonalnego¹⁴.

Z kolei w zakresie opieki wychowawczej dąży się do pogłębienia kontaktu wychowawczego z ciężarną poprzez prowadzenie z nią indywidualnych rozmów wychowawczych mających na celu odniesienie się do sytuacji rodzinnej i bytowej przyszłej matki. W tym zakresie sporządza się, też nie rzadziej niż raz w miesiącu, notatkę podsumowującą pracę wychowawczą¹⁵.

Oddziaływania w zakresie pomocy w readaptacji społecznej obejmują w szczególności umożliwienie ciężarnej spotkań z pracownikami instytucji działających na rzecz pomocy rodzinie, informowanie jej o przysługujących jej świadczeniach rodzinnych i socjalnych, a po opuszczenia jednostki penitencjarnej zapewnienie miejsca zakwaterowania, jeśli matka z dzieckiem nie posiada miejsca zamieszkania¹⁶.

Oddziaływania w zakresie ochronnym obejmują w szczególności zwracanie szczególnej uwagi na zmiany nastroju i zachowań ciężarnej oraz informowanie wychowawcy o jej odmowach wyjścia do lekarza, położnej, na widzenie oraz o innych zachowaniach, niepokojących lub sprzecznych z porządkiem wewnętrznym jednostki penitencjarnej¹⁷.

Ciężarne mają także pierwszeństwo w dostępie do programów resocjalizacji czy terapii w oddziale dla uzależnionych, tak aby terapia ta mogła być zrealizowana przed upływem siódmego miesiąca ciąży¹⁸. Ciężarnej

¹³ Instrukcja nr 3/2017 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 26 lipca 2017 r. w sprawie postępowania z osadzonymi ciężarnymi.

¹⁴ Ibidem, § 3.

¹⁵ Ibidem, § 4.

¹⁶ Ibidem, § 5.

¹⁷ Ibidem, § 7.

¹⁸ Ibidem, § 10 i 11.

umożliwia się częstsze kontakty z ojcem dziecka w formie rozmów telefonicznych, widzeń, rozmów przez komunikator Skype, w celu zapewnienia wsparcia i umocnienia więzi emocjonalnych. W uzasadnionych sytuacjach można zezwolić na dodatkowe kontakty z inną bliską osobą¹⁹. W przypadku oddziaływań względem ciężarnych deklarujących chęć odbywania kary wraz z dzieckiem, których właściwości i warunki osobiste dają możliwość bezpośredniej opieki nad dzieckiem, uwzględnia się potrzeby wzmacniania więzi prenatalnej, kształtowania nawyków prozdrowotnych, postaw prorodzinnych, potrzeby uczenia się umiejętności radzenia sobie z emocjami i stresem, a w końcu uświadamiania odpowiedzialności za siebie i za dziecko²⁰. Z kolei w prowadzeniu oddziaływań wobec ciężarnych, które nie deklarują zamiaru wychowywania dziecka bądź ich właściwości osobiste wskazują na brak możliwości sprawowania bezpośredniej opieki nad dzieckiem, uwzględnia się potrzebę przeprowadzenia analizy przyczyn odrzucenia dziecka, przygotowania osadzonej do rozstania z dzieckiem po porodzie oraz czekających ją czynności prawnych²¹.

Kobietom skazanym w ciąży należy zapewnić nie tylko wsparcie systemu, lecz także podać informacje dotyczące ciąży, jej prawidłowego przebiegu, jak i zbilansowane, zrównoważone posiłki. Ważne jest także, aby skazane korzystały ze świeżego powietrza oraz miały zapewnioną aktywność fizyczną. Dostrzegając szczególne potrzeby kobiet w ciąży, zaleca się zapewnienie tym skazanym korzystanie z odpowiednich warunków higienicznych, a także opiekę prenatalną oraz poporodową w celu pomocy w lepszym przeżyciu ciąży²².

Wykonanie kary wobec skazanych sprawujących stałą pieczę nad dzieckiem do lat 15

Wykonując karę wobec skazanych sprawujących stałą pieczę nad dzieckiem do lat 15 uwzględnia się w szczególności potrzebę inicjowania, podtrzymywania i zacieśniania więzi uczuciowej matki z dziećmi, wywiązywania

¹⁹ Ibidem, § 12.

²⁰ Ibidem, § 13; por. M. Arczewska, *Więzienne matki. Między zachowaniem przywiązaniowym a transmisją międzypokoleniową*, „Prawo w działaniu. Sprawy Cywilne” 2010, 42, s. 9-37.

²¹ Ibidem, § 14.

²² Por. M. Arczewska, *Więzienne matki...*, op. cit., s. 9-37.

się z obowiązków alimentacyjnych oraz świadczenia pomocy materialnej dzieciom, a także współdziałania z placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, w których te dzieci przebywają. Skazane sprawujące stałą pieczę nad dziećmi, które przebywają w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, powinny być w miarę możliwości osadzone w odpowiednich zakładach karnych, położonych najbliżej miejsca pobytu dzieci²³.

Stosownie do art. 9 ust. 3 Konwencji o Prawach Dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r.²⁴ dziecko odseparowane od jednego lub obojga rodziców ma prawo do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka. Podtrzymywanie więzi między rodzicem a dzieckiem bez wątpienia jest niezwykle ważnym czynnikiem, który ułatwia osobom pozbawionym wolności reintegrację w wolnym społeczeństwie. Przede wszystkim zapobiega wycofywaniu się z pełnienia roli ojca, pozwala na kształtowanie właściwych form komunikacji z dzieckiem, kształtuje poczucie odpowiedzialności skazanego za relacje z rodziną, a niekiedy pozwala na ich poprawę. W pełnym tego słowa znaczeniu służy przywracaniu osób skazanych społeczeństwu, a zatem realizacji celu wykonywania kary pozbawienia wolności, o którym mowa w art. 67 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego (k.k.w.). Utrzymanie więzi z rodziną jest też niezbędnym warunkiem humanitarnego wykonywania kary pozbawienia wolności. W piśmiennictwie trafnie akcentuje się w związku z tym, że do oczywistych przejawów humanitaryzmu względem skazanych, które wynikają z regulacji kształtujących wykonywanie kary pozbawienia wolności, niewątpliwie należy zaliczyć również unormowania zawarte w art. 87a k.k.w.²⁵.

Omówienie metody i wyników badań własnych

Celem badań własnych była m.in. analiza wpływu wsparcia resocjalizacyjnego służby więziennej dla osadzonych matek. Do badania wykorzystano dwa kwestionariusze wywiadu: „Macierzyństwo skazanych kobiet

²³ Art. 87a Kodeksu karnego wykonawczego.

²⁴ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. Nr 120, 1991, poz. 526).

²⁵ A. Tomporek, *Humanitaryzm w postępowaniu karnym wykonawczym*, [w:] *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G.B. Szczygieł, Temida 2, Białystok 2009, s. 297-300.

przebywających w polskich zakładach karnych” oraz drugi „dla informatora (psychologa, wychowawcy, kapelana więziennego²⁶ itp.) Macierzyństwo skazanych kobiet przebywających w polskich zakładach karnych”. Celem głównym badania – jak wspomniano we wstępie – jest pilotaż do autorskiej monografii, a także uczestnictwo w projekcie naukowym.

Badania zrealizowano w marcu 2022 r. w Domu dla Matki i Dziecka w Zakładzie Karnym Nr 1 w Grudziądzu. Uczestnictwo osadzonych matek w badaniach było dobrowolne, przy zachowaniu zasady, aby nie krzywdzić respondentek²⁷. Każda z osadzonych została indywidualnie zapoznana z celem badań. Badanym zagwarantowano anonimowość oraz wyłączne wykorzystanie zebranego materiału dla celów naukowych. Wszystkie rozmówczynie podpisały zgodę na udział w badaniach. Ze względu na zachowanie bezpieczeństwa badającego w trakcie realizacji wywiadów w pomieszczeniu była obecna funkcjonariuszka Służby Więziennej. W ramach badań przeprowadzono indywidualne wywiady pogłębione z 28 osadzonymi matkami (skazanymi), 4 wywiady z kadrą domu matki i dziecka (łącznie 32). Podczas poddanej w toku badań analizie rozmowy wstępnej, przeprowadzanej w ciągu dwóch dni od przyjęcia do zakładu karnego, ustalane są informacje mające wpływ na dalszy przebieg odbywania kary oraz funkcjonowanie w warunkach izolacji. W analizie tej odnotowuje się miejsce zamieszkania, do którego skazana zamierza udać się po zwolnieniu, środki utrzymania i sytuację materialną rodziny wraz ze zobowiązaniami finansowymi, posiadanie w depozycie pieniędzy i odzieży stosownej do pory roku oraz dokument tożsamości. Podawane przez osadzoną informacje, takie jak wykształcenie, kwalifikacje zawodowe czy zainteresowania, są podstawą do ustalenia indywidualnego programu oddziaływania, którego realizacja może się przyczynić do resocjalizacji w trakcie odbywania kary i skutkować ułatwieniem readaptacji społecznej po zwolnieniu. Uzyskane w rozmowie wstępnej informacje są na bieżąco uzupełniane, a w przypadku zbliżającego się okresu przygotowującego do zwolnienia są aktualizowane przez wychowawcę do spraw postpenitencjarnych²⁸.

Przeprowadzone w ramach badań wywiady miały charakter indywidualnych wywiadów pogłębionych. Wywiady te stanowią jakościową

²⁶ K. Pierzchała, *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.

²⁷ Por. E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Copyright: 2003, 6 dodruk, Warszawa 2019, s. 50-51.

²⁸ M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska, *Psychologia penitencjarna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1, 2022, Copyright: 2016, s. 552.

technikę badawczą o charakterze eksploracyjnym. Pozwala ona na dotarcie do postaw i zachowań osób kluczowych z punktu widzenia celu badawczego, a także na zdobycie informacji na temat indywidualnych doświadczeń, które mogłyby pozostać nieujawnione. Atutem tej techniki jest również forma swobodnej wypowiedzi pozwalająca na zebranie szerszych opinii i refleksji pomijanych w technikach ilościowych. Z uwagi na podjętą tematykę badań i pytania o osobiste doświadczenia zdecydowano o zastosowaniu tej techniki z uwagi na jej szczególne zalety – wywiad pogłębiony pozwala na dotarcie do uszczegółowionych informacji, często drażliwych i trudnych, daje możliwość zbudowania wzajemnego zaufania między badaczem i badanym, pozwala na pełne zrozumienie respondenta. Wywiady pogłębione mają ustalony schemat wątków tematycznych, poruszanych w trakcie rozmowy w celu uzyskania jak najwięcej szczegółowych informacji. Wywiad jakościowy prowadzony jest zgodnie ze wskazówkami, choć nie ma struktury ściśle uporządkowanej. Pytania nie są standaryzowane, mają charakter otwarty, a o ich kolejności i sposobie formułowania decyduje osoba prowadząca wywiad. Otwiera to możliwość dokonywania modyfikacji procesu realizacji badań ze względu na doświadczenia, wiedzę czy kompetencje respondenta²⁹.

Wywiad z osadzonymi matkami otwierało pytanie: „Czy Pani posiada dzieci?”. Tu rozmówczynie zwykle podawały neutralne informacje dotyczące imion i wieku dzieci, mówiły o tym, gdzie przebywają i kto sprawuje nad nimi opiekę. Pytanie dotyczące przebiegu macierzyństwa i okoliczności odebrania dzieci wzbudzały u większości z nich wspomnienia i łzy. Tylko jedna z osadzonych na wstępie zastrzegła, że nie chce opowiadać o swoich dzieciach przebywających poza zakładem karnym, bo jest to dla niej trudne. Badane matki chętnie opowiadały o dzieciach urodzonych w zakładzie karnym. Pytanie to pozwalało na wyciszenie emocji. Badane opowiadały o rytmie dnia codziennego, opiece nad dzieckiem, a także o kontaktach z innymi członkami rodziny podczas rozmów telefonicznych i widzeń. Cieszyły się, że pandemia mija i życie w tym względzie zaczyna wracać „do normy”.

Rozmówczynie proszono o wyjaśnienie, jaka ich zdaniem jest „kochająca mama”? Opowiadały o tym, jak dbają o relacje z dzieckiem i czy mają kontakt z dziećmi przebywającymi poza zakładem karnym. Pytano je także

²⁹ M. Nicpoń, R. Marzęcki, *Pogłębiony wywiad indywidualny w badaniach społecznych*, [w:] *Przeszłość – Terażniejszość – Przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Kraków 2010, s. 245-252.

o to, jak wyobrażają sobie przyszłość swoich dzieci. Następnie skazane matki były proszone o opisanie zdarzeń, które doprowadziły do umieszczenia ich w zakładzie karnym. W odpowiedzi na to pytanie badane matki przechodziły często do kolejnego zagadnienia – opowieści o rodzinie, swoim pochodzeniu, relacjach z osobami bliskimi oraz wspominały przeżycia z dzieciństwa. Badane były też proszone o opisanie swojego życia, zanim trafiły do zakładu karnego. Z kolei pytania dotyczące pobytu w zakładzie karnym odnosiły się do: sposobów radzenia sobie z izolacją, nadrzędności macierzyństwa, wpływu długości wyroku na macierzyństwo, otrzymywanego wsparcia (ze strony rodziny, w tym ojca, odpowiednich instytucji Służby Więziennej, duszpasterstwa więziennego itp.), dobrych stron i mankamentów w działaniu Służby Więziennej, przyszłości własnego dziecka, kontaktów ze współosadzonymi, wpływu macierzyństwa na przestrzeganie prawa oraz wpływu macierzyństwa na poczucie odpowiedzialności i postrzeganie norm społecznych itp. Skazane matki zapytano przede wszystkim o to: w jakim stopniu macierzyństwo sprzyja resocjalizacji? Bardzo ważną konkluzją tych wypowiedzi było przeświadczenie o nadrzędnej roli macierzyństwa, które nadaje osadzonym poczucie sensu życia.

Na koniec rozmówczynie były proszone o przedstawienie swojej wizji życia po opuszczeniu murów więziennych – mówiły o tym, gdzie chciałyby mieszkać, jak wyobrażają sobie swoje życie rodzinne, kontakty z ojcem dziecka, bliższą i dalszą rodziną, a także o tym, czy planują podjęcie zatrudnienia, a także – co ważne – czy chcą odzyskać opiekę nad starszymi dziećmi. Należy dodać, że wywiady były dla badanych bardzo trudne, pytania poruszały bowiem kwestie wywołujące silne emocje. Większość badanych płakała, opowiadając o swoich doświadczeniach życiowych, szczególnie o dotychczasowym macierzyństwie i życiu rodzinnym.

W czasie realizacji badań w Domu dla Matki i Dziecka w ZK Nr 1 w Grudziądzu przebywały 34 osadzone odbywające karę pozbawienia wolności. Analizie poddano 20 teczek osobowo-poznawczych. Najstarsza z badanych miała ukończonych 38 lat, najmłodsza 20 lat (średnia wieku dla badanej zbiorowości to 27,5). Spośród badanych dwie miały status sprawczyni młodocianej. Osadzone legitymowały się głównie wykształceniem gimnazjalnym i podstawowym (17), a także zawodowym (7). Zdecydowana większość badanych nie miała żadnego wyuczonego zawodu i nigdy nie pracowała. Tylko 6 osadzonych zadeklarowało, że przed umieszczeniem w zakładzie karnym wykonywały jakąkolwiek pracę zarobkową.

Jeśli chodzi o podstawy skazania, to analiza dokumentów skłania do przyjęcia, że wobec badanych zarządzono dosyć często wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności orzeczonej z uwagi na uchylenie się skazanej od odbycia kary określonej w Kodeksie wykroczeń³⁰ (grzywna, wykonywanie nieodpłatnej kontrolowanej pracy na cele społeczne, areszt). W stosunku do kilku badanych orzeczono karę pozbawienia wolności uprzednio zawieszoną. Aż 5 z osadzonych kobiet odbywało karę w warunkach recydywy penitencjarnej. Kwalifikację prawą czynów oraz wymiar kary pozbawienia wolności orzekanej wobec badanych ustalono na podstawie zadanych pytań.

Osadzone w toku wywiadów podkreślały, iż najczęściej musiały liczyć tylko na siebie, i tak naprawdę potrafią sobie poradzić z każdym problemem. Tylko 3 spośród badanych dokładnie opisało okoliczności, które sprawiły, że znalazły się one w zakładzie karnym. Skazane te mówiły jednocześnie o poczuciu winy w stosunku do osób poszkodowanych, dokonany przez nie przestępstwem, traktowaniu kary pozbawienia wolności jako szansy na zmianę dotychczasowej ścieżki życiowej i „dojrzałe macierzyństwo”. Badane skazane matki zwracały też uwagę na ciężący problem stygmatyzacji³¹ rodziny z powodu ich pobytu w zakładzie karnym oraz cierpienie wynikające z rozłąki z dziećmi³².

Analiza zebranego materiału badawczego skłania do przyjęcia kilku wniosków. Zasadnicza większość osadzonych pochodziła z rodzin ryzyka, w których występowały liczne, często sprzężone problemy. Tylko trzy spośród wszystkich osadzonych, opowiadając o swoim dzieciństwie i relacjach rodzinnych, stwierdziły, że był to szczęśliwy okres w ich życiu. Kolejne trzy rozmówczynie wyznały, że były ofiarami przemocy seksualnej ze strony najbliższych członków rodziny. Z odnotowanych wypowiedzi wynika, że osadzone w czasie swojego dzieciństwa nie miały zapewnionego poczucia bezpieczeństwa, były zagrożone przemocą, często jej osobiście doświadczając. Dzieci wzrastające wśród domowej przemocy są często jej ofiarami, gdyż doznają przemocy nie tylko wtedy, gdy są bezpośrednio maltretowane lub drastycznie zaniedbywane przez

³⁰ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 kwietnia 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks wykroczeń (Dz. U. 2019, poz. 821; t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 821, 1238, z 2020 r., poz. 568, 956, 1086, 1517, 2112).

³¹ K. Pierzchała, *Destygmatyzacja przestępców w świetle Magisterium Kościoła oraz poglądów na resocjalizację*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016.

³² Por. M. Arczewska, *Więzienne matki...*, op. cit., s. 9-37.

rodziców czy opiekunów, lecz także wówczas, gdy są świadkami przemocy dorosłych³³.

Rodzice badanych kobiet to często osoby uzależnione od alkoholu, mające zatargi z prawem, zmagające się z chorobami psychiatrycznymi. Z przedstawianego przez osadzone obrazu wynikało, że w dzieciństwie cierpiały z powodu deficytów emocjonalnych, braku więzi z rodzicami, których cechowała niezaradność i niskie kompetencje społeczne oraz często brak dojrzałości intelektualnej i uczuciowej. Choć powyższe wypowiedzi pochodzą od różnych kobiet, to są do siebie bardzo podobne. Trudno uwierzyć, aby jedna osoba mogła udźwignąć tak liczne i traumatyczne doświadczenia. Nasuwa się tu bardzo smutna refleksja, wzrastając w dysfunkcyjnym środowisku, osadzone matki miały niewielkie szanse na inne życie. W toku badań charakterystyczne były wypowiedzi świadczące o wypieraniu trudnych wspomnień i racjonalizowaniu krzywdy doznawanej ze strony najbliższych.

Wszystkie powyższe wnioski potwierdzają tezę, że przemoc często jest związana z nietrzeźwością sprawców, choć rzecz jasna alkohol nie powinien być obarczony bezpośrednią i wyłączną odpowiedzialnością za przemoc. Osłabia on racjonalną kontrolę nad zachowaniem i nasila gotowość do reagowania złością, przyczyniając się do zwiększenia liczby niepowodzeń życiowych, stanowiących źródła stresu i frustracji sprawcy. U ofiar przemocy domowej, które wielokrotnie ulegają intensywnej przemocy psychicznej, często rozwija się proces wiktylizacji (działanie wyrządzające komuś krzywdę, sprawiające, że dana osoba staje się jego ofiarą), który w sposób degradujący zmienia poczucie tożsamości maltretowanej osoby. Powtarzająca się przemoc burzy utrwalony obraz życia i własnej osoby, na którym opierała się dotychczasowa egzystencja. Maltretowana jednostka traci podstawowe poczucie bezpieczeństwa i zaufanie do siebie³⁴.

Badane osadzone w Domu dla Matki i Dziecka w ZK Nr 1 w Grudziądzu w swoim dorosłym życiu same wchodziły w rolę sprawczyń przemocy (wskazały to trzy osoby), zmagaly się też z problemem uzależnienia od alkoholu i innych środków psychoaktywnych. Na uzależnienie od alkoholu wskazało siedem osadzonych, natomiast na uzależnienie od innych środków psychoaktywnych sześć.

³³ J. Mellibruda, *Psychologiczne aspekty przemocy domowej*, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/712-psychologiczne-aspekty-przemocy-domowej.html> (dostęp: 24.03.2022).

³⁴ Ibidem.

Tylko dla trzech skazanych dziecko urodzone w warunkach izolacji było pierwszym dzieckiem. Aż 15 osadzonych było matkami wielodzietnymi, dwie z nich miały już doświadczenie więziennego macierzyństwa. Kilkoro dzieci było już pełnoletnich i założyło własne rodziny (jedna z osadzonych była nawet babcią). Sytuacja prawna małoletnich dzieci przebywających w pieczy była zróżnicowana. Osadzone miały co do nich zazwyczaj ograniczoną władzę rodzicielską, ale były też i jej całkowicie pozbawione. Dzieci urodzone w izolacji i znajdujące się pod opieką matek miały kilka miesięcy, najstarsze miało 15 miesięcy, a najmłodsze 12 dni. Niektóre z badanych podkreślały, że świadomość urodzenia dziecka w zakładzie karnym jest dla nich dużym obciążeniem psychicznym, może być balastem dla ich najmłodszych dzieci w przyszłości oraz że sytuacja ta stygmatyzuje starsze dzieci. Większość kobiet zastanawiając się nad tą kwestią, skłaniała się do tego, aby w przyszłości powiedzieć swoim dzieciom o pobycie w izolacji więziennej, wykorzystując to jednocześnie, aby je przestrzec. Badane mające kontakt z dziećmi przebywającymi w pieczy, będącymi w wieku od kilku do kilkunastu lat, mówiły, że ich dzieci nie wiedzą, że odbywają one karę pozbawienia wolności. Kontaktując się z dziećmi, utrzymują, że są w szpitalu lub pracują.

Trzeba mieć na uwadze, że osadzone i ich dzieci mają zapewnioną kompleksową opiekę pielęgniarską i medyczną. Dom matki i dziecka jest wyposażony we wszystkie niezbędne udogodnienia, sale bawialne są kolorowe, mają mnóstwo zabawek. Z uwagi na specyfikę warunków osadzone muszą zatem dbać o porządek i sprawować bieżącą opiekę nad dziećmi. Nie mają one wielu obowiązków, jakie adekwatnie miałyby na wolności (np. gotowanie posiłków, odrabianie lekcji z dziećmi, robienie zakupów). Pobyt w zakładzie karnym ma ustalony rytm posiłków, zajęć edukacyjnych i terapeutycznych. Osadzone biorą udział w spotkaniach, uczestniczą w zajęciach sportowych i warsztatach artystycznych. Z wypowiedzi niektórych rozmówczyń można było wywnioskować, że pobyt w zakładzie karnym jest dla nich pierwszą i podstawową szansą na świadome i dojrzałe macierzyństwo. Osadzone wolne od nałogów i otoczone wsparciem mogą skupić się na roli mamy i czerpią z tego radość. Opowiadając o zabawach z kilkumiesięcznymi dziećmi podkreślały, że maluszki lubią oglądać bajki. Potwierdziły to wywiady z przedstawicielkami kadry. Kilka z osadzonych matek miało świadomość tego, że umieszczenie starszych dzieci w pieczy zastępczej wynikało z ich zaniedbań. Szkoda tylko, że większość badanych mówiąc o dzieciach będących w pieczy, wykazywała się dystansem

i chłodem emocjonalnym. Tę refleksję potwierdzili też pracownicy domu matki i dziecka. Niestety, często skazane matki dysponując środkami finansowymi w wysokości 1000 zł miesięcznie, pochodzącymi ze świadczenia rodzicielskiego, nie płacą należności alimentacyjnych na rzecz starszych dzieci. Zdarzyły się odpowiedzi, iż same nie mają potrzeby, aby z dziećmi komunikować się, i uważają, że dla dzieci ten kontakt nie jest istotny. W sumie większość z nich skupiała się na najmłodszych dzieciach, nie myśląc specjalnie o tych, które są w pieczy, jednocześnie deklarując chęć odbudowania więzi i odzyskania dzieci po opuszczeniu zakładu karnego.

Skazane matki starają się utrzymywać poprawne stosunki ze wszystkimi, jednak nie zwierzają się z tego. Wiele z nich podkreślało, że o swoich problemach rozmawiają jedynie z kadrą (panią kierownik, psycholog, wychowawczynią) domu matki i dziecka, bo mają pewność, że omawiane kwestie pozostaną poufne. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na wnioski płynące z wywiadów z kadrą domu matki i dziecka. Otóż zdaniem funkcjonariuszy Służby Więziennej, mającymi codzienny kontakt z osadzonymi, unikanym tematem rozmów są losy dzieci przebywających na wolności.

Konkluzje

Personel medyczno-wychowawczo-opiekuńczy Domu dla Matki i Dziecka w ZK Nr 1 w Grudziądzu zgodnie z przepisami stanowią: lekarz pediatra, psycholog, pielęgniarka, wychowawca, dietetyk, a także kierownik domu (rys. 1). Zadaniem tego personelu jest programowanie zajęć dydaktycznych, edukacyjnych, wychowawczych, terapeutycznych i resocjalizacyjnych dla matek, prowadzenie wraz z nimi działalności opiekuńczej zapewniającej dzieciom prawidłowy rozwój psychofizyczny, dokonywanie kwartalnych ocen postaw macierzyńskich matek, rozpoznawanie i przygotowywanie warunków właściwej adaptacji społecznej matek i dzieci poprzez utrzymywanie kontaktów z ich rodzinami, organami pomocy społecznej i publicznymi placówkami opiekuńczo-wychowawczymi. Organizacja, obsługa, wyposażenie domu matki i dziecka, przypominające warunki domowe, tworzone są w celu maksymalnego łagodzenia skutków izolacji i powinny być najbardziej zbliżone do życia na wolności.

Kobiety odbywające karę pozbawienia wolności wraz ze swoimi dziećmi stanowią kategorię kobiet, którym wypełnianie roli matki nie przychodzi łatwo. Pracownicy zakładu karnego uczą matki przestrzegania elementarnych zasad pielęgnacji, żywienia, dbają o rozwój dziecka i kontrolują zachowania matki. Funkcjonariusze Służby Więziennej mający bezpośredni kontakt z dziećmi w czasie pełnienia służby nie używają umundurowania służbowego.

Prawie 40 lat temu Barbara Jarzębowska-Baziak pisała: „Zwolennicy istnienia przywięziennych domów matki i dziecka uważają je za antidotum choroby sieroczej. Przeciwnicy przychodzenia dziecka na świat w więzieniu i spędzania w jego obrębie okresu wczesnego dzieciństwa – wskazują na niebezpieczeństwo utrwalenia się w psychice dziecka »śladów« związanych z rzeczywistością więzienną i wpływu owych śladów na jego przyszły rozwój”³⁵. Wątpliwości te są wciąż aktualne, dlatego też od początku lat 80. XX w., zarówno w Grudziądzu, jak i w Krzywańcu służba penitencyjna dąży do wypracowania najskuteczniejszego, resocjalizującego sposobu oddziaływania na „więzienne matki”.

Niewątpliwie macierzyństwo może stać się bodźcem osłabiającym lub eliminującym przestępcze zachowania kobiet. Posiadanie dziecka, jego bliskość – jedyna w swoim rodzaju i niezastąpiona – może wpłynąć na system wartościowania tych kobiet. Macierzyństwo i samo dziecko dla kobiety może być wartością najwyższą (autoteliczną), dla której jest ona w stanie zmienić charakter dotychczasowej biografii i skierować swoje życie na drogę czynów społecznie akceptowanych. Celem życia skazanej matki może stać się wychowanie małego dziecka w miłości. Służba Więzienna obydwu domów umożliwia dziecku bezpośredni kontakt z matką, która powinna zapewniać jemu opiekę i bezpieczeństwo³⁶.

Na korzyść przemawia przyjęcie założenia, które towarzyszy kadrze domu matki i dziecka: gdyby resocjalizacja i wsparcie uzyskane podczas pobytu w izolacji doprowadziły do pozytywnej zmiany w życiu choć jednej osadzonej matki po opuszczeniu zakładu karnego, wówczas warto podjąć ten trud³⁷.

³⁵ B. Jarzębowska-Baziak, *Problem macierzyństwa w zakładzie karnym*, [w:] *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencyjnego w Polsce*, red. T. Szymanowski, A. Rzepliński, Warszawa 1987, s. 246.

³⁶ H. Reczek, *Oddziaływanie wychowawcze wobec ...*, op. cit., s. 485.

³⁷ Dane pozyskane od mjr Aleksandry Zaremby, kierownika Domu Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym Nr 1 w Grudziądzu.

Bibliografia

- Arczewska M., *Więzienne matki. Pomiędzy zachowaniem przywiązaniowym a transmisją międzypokoleniową*, „Prawo w działaniu. Sprawy Cywilne” 2010, 42.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Copyright: 2003, 6 dodruk, Warszawa 2019.
- Ciosek M., Pastwa-Wojciechowska B., *Psychologia penitencjarna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1, 2022, Copyright: 2016. Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, wyd. 1, Warszawa 2001.
- Dane pozyskane od mjr Aleksandry Zaremby, kierownika Domu dla Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym Nr 1 w Grudziądzu.
- Dybalska I., *Wybrane problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w obowiązującym systemie penitencyjnym w Polsce*, [w:] *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998-2008*, red. I. Dybalska, IRSS, Warszawa 2009.
- Jarzębowska-Baziak B., *Problem macierzyństwa w zakładzie karnym*, [w:] *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencyjnego w Polsce*, red. T. Szymanowski, A. Rzepliński, Warszawa 1987.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003.
- Marzec-Holka K., *Dzieciobójstwo – przestępstwo uprzywilejowane czy zbrodnia?*, Bydgoszcz 2004.
- Nicpoń M., Marzęcki R., *Pogłębiony wywiad indywidualny w badaniach społecznych*, [w:] *Przeszłość – Teraźniejszość – Przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Kraków 2010.
- Pierzchała K., *Destygmatyzacja przestępców w świetle Magisterium Kościoła oraz poglądów na resocjalizację*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016.
- Pierzchała K., *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Przybyliński S., *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Reczek H., *Oddziaływanie wychowawcze wobec osadzonych ciężarnych i matek*, [w:] *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. I Polski Kongres Penitencjarny*, red. B. Hołyst, Sł. Redo, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996.
- Rowicka D., *Zakład Karny w Grudziądzu Nr 1*, [w:] *Prawo do godnego traktowania w instytucjach izolacyjnych. Sprawozdanie z lustracji*, red. A. Rzepliński, A. Kremplewski, Warszawa 1996.

Tomporek A., *Humanitaryzm w postępowaniu karnym wykonawczym*, [w:] *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G.B. Szczygieł, Temida 2, Białystok 2009.

Toroń-Fórmanek B., *Edukacja i resocjalizacja więziennych matek przez macierzyństwo*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2019, tom 4, nr 1.

Toroń-Fórmanek B., *Sytuacja skazanych kobiet w izolacji więziennej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2020.

Zboina-Domowicz A., *Działalność domów dla matki i dziecka w 2020 roku*, Informacja CZSW, Warszawa 2021.

Akty prawne:

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, 1997, poz. 557, t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 53).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz. U. Nr 175, 2003, poz. 1709).

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 4 kwietnia 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks wykroczeń (Dz. U. 2019, poz. 821; t.j.

Dz. U. z 2019 r., poz. 821, 1238, z 2020 r., poz. 568, 956, 1086, 1517, 2112).

Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. Nr 120, 1991, poz. 526).

Inne:

Instrukcja nr 3/2017 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 26 lipca 2017 r. w sprawie postępowania z osadzonymi ciężarnymi.

Netografia:

Mellibruda J., *Psychologiczne aspekty przemocy domowej*, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/712-psychologiczne-aspekty-przemocy-domowej.html> (dostęp: 24.03.2022).

